

שינויים פרדיגמטיים בפסיכואנליזה של הילד דרך המקרים הקלאסיים שלה

ד"ר אילן נילמן¹

המאמר בוחן את השינויים התיאורטיים בהבנת עולמו הפנימי של הילד והשלכותיהם על הטכניקה הפסיכואנליטית, כפי שאלה משתקפים מן המקרים הקלאסיים של הפסיכואנליזה של הילד: הגנס הקטן, ריצ'ארד, ריטה וה-Piggle. המאמר מעלה סוגיות מרכזיות בטיפול בילדים הנוגעות למשחק, לפנטזיה לא-מודעת, לדמיון, להעברה, להעברה-נגדית ולתפקיד ההורים כדמויות מופנמות וממשיות.

בדבר המיניות האינפנטילית – השערות אותן גזר על בסיס היזכרויות של מבוגרים במהלך האנליזה שלהם.

פרויד מצא ברישומי האב אישור להתעניינותו הרבה של הילד בגופו ובעיקר באיבר מינו, אותו הוא מכנה "עושה שתן". איבר המין היה אובייקט לסקרנות בלתי נלאית והיווה עבור הגנס מקור לעונג וחרדה. הוא לא פסק לשאול את סביבתו: "אבא האם גם לך יש עושה שתן?" ואביו ענה בחיוב. לשאלות הנוגעות לאמו ולילדות קטנות הגנס קיבל תשובות עמומות. כשהוא התבונן באמו המתפשטת, זו שאלה אותו "על מה אתה מסתכל?" והוא השיב "אני רק מסתכל אם גם לך יש עושה שתן". "כמובן" ענתה האם "לא ידעת את זה?" בחשובתה העמומה, האם אמרה שגם לה פתח המשמש להשתנה או נתנה לו להבין שגם לה יש פְּנִיס?

עבור פרויד, האפשרות השנייה היתה החשובה יותר בעיני הילד הקטן, אפשרות שיצרה בנפשו "תיאוריה מינית אינפנטילית", לפיה לנשים יש פְּנִיס בדיוק כמו לגברים. פרויד נדהם מעוצמת השיכנוע של הגנס, שיכנוע שקיבל חיזוק מדברי אמו, למרות אמירות סותרות של האב שחזר ואמר שלבנות אין פְּנִיס. פרויד הופתע מתפיסתם המוטעית של ילדים המתעלמים ממראה עיניהם, למשל, שלילדות אין פְּנִיס, דבר שהוליך את הילד לפגוש את חרדות הסירוס הראשונות שלו.

האב כתב לפרויד שהאם הפתיעה את הגנס כשהיה בן שלוש וחצי כשידו על איבר מינו. היא אמרה לו: "אם תעשה זאת, אביא את ד"ר A שיחתוך לך את עושה השתן. עם מה אז תעשה פיפי?" "עם התחת" ענה לה השוכב. פרויד כתב שבעטיו של איום מסוג זה, הילד פיתח תסביך סירוס, תסביך בעל תפקיד משמעותי בהופעת נירוזה.

לידת אחותו אנה, כשהגנס היה בן שלוש וחצי, היא אירוע משמעותי שנחוה כגזילה של אהבת הוריו. וכך הוא התבטא: "החסידה לא צריכה להביא יותר ילדים. צריך לתת לה כסף שלא תוציא יותר ילדים מן הארגו הגדול שלה". הגנס שדמיין שאחותו יצאה מן הארגו כפי שיוצאת צואה מפי הטבעת, לא רק המשיך להפגין קנאה, אלא גם ביטא משאלות מוות כלפי אנה, כשבמקביל הוא הצהיר בגלוי על חיבתו אליה.

הסיטואציה האדיפלית וקונפליקט האמביוולנטיות כלפי האב: בחופשת הקיץ, ממנה אביו נעדר, הגנס הביע משאלה שאביו "יסתלק", "ישאר נעדר" ולבסוף "שימות".

הפסיכואנליזה של הילד מצויה במצב משונה למדי: מעטים הם האנליטיקאים העוסקים בה וההכשרה בפסיכואנליזה של הילד כמעט שאינה קיימת. למרות זאת, יישומה נרחב ביותר בתחום התצפית ההתפתחותית, החינוך והטיפול הפסיכואנליטי במבוגרים. תובנות הפסיכואנליזה של הילד עיצבו במידה רבה, את הפסיכואנליזה של המבוגר. זו נקודת המבט אותה אני מבקש להדגים במאמר זה. נקודת המוצא ממנה אני ניגש לסוגייה זו מעוגנת בתיאורי המקרים הקלאסיים.

הגנס הקטן

תיאור המקרה של הגנס הקטן (1) הוא הדיווח של הטיפול הפסיכואנליטי הראשון בילד. אביו של הילד, מקס גראף, היה המטפל של "הגנס הקטן" (כינויו של Herbert Graf). האנליזה התנהלה בין ינואר למאי 1908 והודרכה על-ידי פרויד על בסיס רשימות שהאב רשם והעביר לו. פרויד עצמו התערב אישית רק פעם אחת בפגישה מכריעה עם האב ובנו.

אישור המיניות אצל הילד הרך: התיאור של פרויד כלל מבוא קצר המתאר את תצפיות האב על הגנס בתקופה שקדמה להופעת הפוביה מגיל שלוש עד חמש; והשתלשלות הטיפול בליווי הערותיו של פרויד. רישומי האב תיעדו את השאלות המיניות של הילד, המדגימות עד כמה היה עסוק בתעלומותיה של המיניות על כל צורותיה. אלו תצפיות שניתן להכלילן לכל הילדים שכן הן מתייחסות, כאמור, לתקופה שקדמה לפוביה. כמן כן, הן מאששות את ההשערות שפרויד ניסח ב"שלוש המסות על המיניות" (2)

* המאמר מבוסס על הרצאה בכנס האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית, כפר המכביה, מרץ 2006.

¹ המכון הישראלי לפסיכואנליזה; התכנית לפסיכותרפיה, ב"ס לרפואה, אוניברסיטת תל-אביב; התכנית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית, געה (ה.ל.פ.ב.א.). nilman@post.tau.ac.il

מילות מפתח: פוביה, מיניות אינפנטילית, חרדת סירוס, תסביך אדיפלי, פנטזיה לא-מודעת, תסביך אדיפלי מוקדם, חרדה דיכאונית, אשליה אחדות, אובייקט מעברי, משחק, פרדוקס.

למודע של הילד, דחפיו התוקפניים הודחקו והחרדה שהאב יסרס אותו הותקה ולבשה צורה של פחד להינשך על-ידי סוס. כך, הפשרה הסימפטומטית הזו איפשרה להנס לשמר אהבה מודעת לאב ולהימנע משינאה בלתי נסבלת כלפיו, מצב שהולך למבוי סתום.

הטיפול הגיע לצומת קריטית, הוא איננו מתקדם יותר. פרויד החליט להתערב ופוגש את האב ובנו. הוא תפס כי הפרטים על הסוסים המפחידים את הנס הקטן, בלי כל ספק, מזכירים את המשקפיים והשפם של אביו. פרויד הבהיר זאת לילד, הבהרה שהיוותה נקודת מפנה מכריעה הפותחת את הדרך לריפוי. למעשה התערבותו של פרויד איננה אלא פירוש העברה של הילד כלפי אביו, פירוש המאפשר להנס להיוודע לסיבות שגרמו להתקת משאלות המוות וחרדת הסירוס מן האב לסוסים.

האנליזה של הנס איפשרה לפרויד להראות שאין הבדל מהותי בין הביטויים הפתולוגיים של המיניות לבין ביטוייה הנורמליים. כך למשל, חרדת סירוס, דחפים אינססטואזיים ליבידינלים או תוקפניים נוכחים אצל ילד הסובל מפוביה ואצל ילד שהתפתחותו נחשבת נורמלית. ההבדל בין הנורמלי לפתולוגי הוא קודם כל כמותי. במילים אחרות, כאשר מצב פנימי מייצר עודף חרדה בלתי ניתן לעיבוד, תופיע פשרה סימפטומטית. אלו מסקנות חשובות של פרויד שיושמו באנליזה של מבוגרים. פרויד גם ציין שהוא ראה בנירוזה האינפנטילית מודל שניתן להכלילו כי הוא מדגים שניירות המבוגר קשורה קשר הדוק לאותו קומפלקס אדיפלי שהוא גילה בפוביה של הנס הקטן.

מה עוד מלמד אותנו מקרה זה? ראשית, הוא סיפק לפרויד את 'ההוכחה' שהוא חיפש להשערוותיו בדבר קיום מיניות אצל הילד באופן כללי; שנית, ריפוי הפוביה של הנס הוכיח באופן מרשים את האפשרויות התרפויטיות של הפסיכואנליזה לא רק עם מבוגרים, אלא גם עם ילדים.

תיאור המקרה של הנס הקטן היה הרבה יותר מהדגמה קלינית של התיאוריה. הוא בבחינת הוכחה לתיאוריה של פרויד על המיניות האינפנטילית וקיומה של נירוזה אינפנטילית שעוברת הדחקה, נשכחת ויוצרת את התשתית לסימפטומטולוגיה הנירוטית בחיים המבוגרים. החומר הקליני של המקרה הדגים את המציאות של בייסקסואליות, המציאות של דחפים גניטליים ופרה-גניטליים, קיומו של תסביך הסירוס, תסביך אדיפלי וקיומם של גורמים טראומטיים בהיווצרות של חרדת סירוס (איומה של האם). חשובה לא פחות היא הדגמת התפקיד שלידת אח/אחות ממלא בהתפתחות הילד; כלומר כיצד הלידה מעוררת את הסקרנות המינית, סקרנות העמוסה בקינאה ובמקרה של הנס תשומת לב להבדלים האנטומיים בין בנים/בנות.

מלבד היותו מעין נספח קליני חשוב למסה על המיניות האינפנטילית, המקרה של "הנס הקטן" מהווה גם הקדמה לעבודה שפרויד כתב כמעט במקביל והיא "איש החולדות", שם הוא ניסח תגליות חשובות שבכתיבה על הנס היו רק

הנס גרם אושר גדול לפרויד שצהל על האישור למה שכתב ב"פשר החלום" ו"שלושת המסות על המיניות". וכך כתב: "הוא באמת אדיפוס קטן, שהיה רוצה לשים בצד את אביו, להיפטר ממנו על מנת להיות לבדו עם אמו היפהפייה כדי שישכב איתה" (1, עמ' 110). פרויד ראה במשאלת המוות של הנס כלפי אביו משאלה אוניברסלית הפעילה אצל כל ילד קטן; משאלה המהווה חלק מן הסיטואציה האדיפלית הנורמלית. אם משאלה זו מחריפה, היא עלולה להפוך למקור הסימפטומים — כפי שהיה אצל הנס. כך, קונפליקט האמביוולנטיות אהבה/שינאה הופך עניין מרכזי בסיטואציה האדיפלית.

פרויד גם ציין שהנס רך ואוהב באותה מידה כלפי בנים ובנות ובעצם היה "הומוסקסואל כפי שיתכן שכל הילדים הם הומוסקסואלים, מה שעולה בקנה אחד עם מה שאסור לשכוח — הוא מכיר רק סוג אחד של איבר גניטלי, איבר כמו זה שלו עצמו" (1, עמ' 109). בטקסט של הנס הקטן, כמו בטקסטים מאוחרים יותר, פרויד נתן לפנים מקום מרכזי בהתפתחות הפסיכוסקסואלית של הילד והילדה, אם כי ציין שהילד הקטן יכול לדמיין קיום של וגינה. הוא הזכיר, אומנם, בכמה הזדמנויות פנטזיות הקשורות ספציפית למיניות הנשית, אך הוא לא קישר אותן מפורשות לקונספציה של מיניות נשית; משימה שתמולא על-ידי ממשיכיו, בייחוד אנליטיקאיות כמו שסגה-סמירגל (3) וג'ויס מק דוגל (4). תפיסת המיניות של פרויד נותרה פלוצנטרית — מיניות המבוססת על הרעיון שההבדל בין המינים נעוץ בבעלות או אי-בעלות של פְּנים.

תהליך הריפוי של הפוביה האינפנטילית: האנליזה של הנס הקטן החלה בשל הופעת פוביה: הוא סירב לצאת מן הבית וללכת ברחוב, פחד שסוס ינשך או ירמוס אותו. פרויד הסביר שהיווצרות הסימפטום הפובי היא תוצאה של פשרה: הפחד של הנס כי סוס ינשך אותו נובע מחרדה לא-מודעת כי אביו יסרס אותו, חרדה המותקת לסוס. אך מניין באה חרדת סירוס זו? החומר הקליני הראה כי מקור הפחד טמון באי יכולתו של הנס לפתור את הקומפלקס האדיפלי: מחד, הוא חש קשר אינצסטואזי חזק לאמו, עד כדי ביטוי המשאלה לשכב איתה ולחסל את האב — משאלות בלתי נסבלות עבורו. מאידך, הוא חש אהבה עמוקה לאביו, אך הוא גם שנא אותו כיריב החוסם את הדרך לאם. פרויד ראה בצירוף המשאלה האינצסטואזית של הנס לאמו ורגש האשמה על שינאתו לאביו האהוב, את הגורם המעורר בו חרדה להיענש בסירוס על משאלותיו האסורות.

אך האם אין זו אלא סיטואציה אדיפלית כמו אצל כל ילד קטן? מה מאפשר לנו להבחין בין סיטואציה אדיפלית נורמלית לבין סיטואציה אדיפלית פתולוגית, בין חרדת סירוס נורמלית לחרדת סירוס שתחולל סימפטום פובי? ניתן להעלות את המחשבה שלידת אחותו כאשר היה בן שלוש וחצי, הציתה קונפליקט אדיפלי שהגביר את הקינאה כלפיה ואת הכעס נגד הוריו שהולידו אותה. מבחינת פרויד, אין לחפש את הגורם הפתוגני המחולל את הפוביה במשאלות המוות של הנס כלפי אחותו שהרי הוא הביען בגלוי. הסיבה האמיתית לפוביה מצויה במשאלות המוות כלפי אביו, כי אלו הודחקו ללא-מודע: השינאה לאביו האהוב איננה קבילה

גרמזות ומובלעות. הכוונה היא למקום של האמביוולנטיות, למקום של הזיקה בין אהבה לשינאה ותפקידה בהיווצרות קונפליקט פנימי.

המקרים של קליין

ההתערבות הפסיכואנליטית הראשונה של קליין עם ילד היתה עם בנה אריק, התערבות אותה היא תיעדה ב-1921 במאמרה הראשון "התפתחות של ילד" (5).

אריק, שלא כמו הנס, לא היה פובי ולא סבל מסימפטומים גלויים. הוא היה ילד בריא, ערני, ידידותי ומשתף פעולה.

שלא כמו פרויד, קליין לא התכוונה לטפל בילד שהוכרע על-ידי פתולוגיה אלא להתערב כדי למנוע פתולוגיה עתידית. תפיסתה המניעתית של קליין, תפיסה מהפכנית לזמנה, היתה מעוגנת בסיבות אישיות. אריק הדאיג אותה באישיותו המעוכבת והסרת הביטחון. יחסית לאחותו ולאחיו הבוגרים, היה איטי, החל לבקר מאוחר, התקשה בקליטת עובדות ונמנע מהחקרנות התוססת של הילדות. עם הברורות של הילדות הוא התמודד על-ידי בריחה לפנטזיות אומניפוטנטיות: הוא ידע לבשל, לקרוא ולכתוב צרפתית באופן מושלם. קליין הגיעה למסקנה שסימפטומים אלה הצביעו על אינהיביציה אינטלקטואלית והיא חששה שחוסר טיפול עכשיו יגרום לפתולוגיה מאוחר יותר.

שלא כמו פרויד שהיה מרוצה שיכל לפתור את קשייו של הנס, קליין לא נצמדה רק לטיפול בבנה אלא ניסתה להכליל את מסקנותיה לכלל הילדים ולנסח ראייה חברתית כוללת, ראייה שנושאה את החותם העמוק של פרנצי שהיה האנליטיקאי שלה.

אכן, מאמרה חבק ספקטרום רחב — מגידול ילדים מהפכני בתפיסתו, חינוך טרום-חובה, עד הגדרה של זכויות הילד בחברה. היא צידדה בנתינת תשובות כנות לכל שאלות הילדים, דבר שיעניק להם חופש פנימי שהוא בעל השפעה מנטלית עמוקה ומטיבה. היא המליצה להורים ללמוד להגיב לסקרנות המינית הטבעית של הילד ולספק הארה הדרגתית המכווננת לקצב התפתחותו. גישה הורית כזו תגן מפני נטייה להדחקה שחונקת את הרשת האסוציאטיבית העשירה של החשיבה, ובמקומה יתעוררו בושם ואשמה מיותרות סביב דחפים ורגשות טבעיים. קליין לא הסתפקה באוניברסליזציה של פתיחות ההורים, אלא חשבה שידע פסיכואנליטי צריך לפרוץ לסביבה. החוץ שלה היה רדיקלי כיוון שהוא הציע שהחברה תתחיל לחשוב במונחים של מניעת נזירות כבר מן השנים המוקדמות באמצעות דרך שונה של גידול ילדים.

היו מבקרים שטענו שקליין נסחפה ברעיונותיה הנעלים על חשבון בנה. במציאות, קליין היתה זהירה ביותר: היא החליטה להציע לאריק בכל פעם רק פריט מידע בודד שנבחר מתוך היבטים של המיניות שאינם שנויים במחלוקת. על כן, היא סיפרה לו שתינוקות יוצאים מתוך גוף האם, אך לא אמרה דבר על הזדווגות מינית. קליין הופתעה שאריק איננו חש הקלה מדבריה, אלא גילה התנגדות חריפה. הוא החל לחפש גרסאות אחרות של האמת על-ידי

חקירת מבוגרים אחרים. עד מהרה הוא איתגר את אמו עם גרסת האומנת לפיה התינוקות מובאים על-ידי החסידה. קליין השיבה שעניין החסידה הוא "רק סיפור", תשובה המציתה זרם התנגדויות חדש של אריק החוקר בדבר חיות, מלאכים ויצורים מאגיים אחרים. שלא כמו אצל הנס, מתן המידע לא הקל ואריק התנגד לוותר על העולם המיתי המאגי. קליין הבחינה שלאריק "כאב מסוים", "אי רצון להסכים" שגרם לו לחזור על שאלות בדרך איך-סופית. כל ישותו הפגינה הסתייגות מקבלת גירסת המציאות של אמו, הסתייגות שהזינה וזיכוח עיקש בנייהם במהלכו הוא הטיח בה שלקיומו של אלוהים היא בטח לא תוכל להתכחש. לחיזוק טיעונו המוחץ הוא גייס את דעת אביו המאמין.

קליין ניצבה בפני דילמה: מחד, לעודד את אמונתו של אריק באלוהים, פירושה התכחשות לאמונותיה שלה, וגרוע מכך — חיזוק הפרימיטיביות המאגית והאומניפוטנטיות שתפיסתה החינוכית חתרה לקעקע. מאידך, התנגדות לאמונתו של אריק שפירושה אי הסכמה עם תפיסת אביו עלולה ליצור ספק בדבר השיפוט של מבוגרים באופן כללי. אך לא אשה כקליין תירתע: היא ניווטה את דרכה בעזרת פרנצי ופרויד. מפרנצי היא שאבה את הכוח לאתגר דת עם מדע ואמרה לבנה שאנשים מסוימים, כמו אביו, בוחרים באלוהים, למרות שלאיש אין הוכחה לקיומו. מפרויד היא לקחה את ההבנה, שלמרות הקונפליקטים המשתמעים מדפוס שאלותיו של אריק, זהו דפוס המצביע על התקדמות. כפי שפרויד טען, קליין ראתה קו מובחן המוביל מסקרנות מינית לסקרנות כללית:

גילוי של אריק שתינוקות גדלים בתוך האם הובילו לסידרה שלמה של שאלות על יצורים מיניים ושאלות אלו הרחיבו את תחום חקרנותו לקיום אלוהים. במילים אחרות, שאלתו המינית של אריק "כיצד באים תינוקות לעולם" הובילה אותו לחקירה אודות הקיום הכולל.

בכך קליין קיבלה את התפיסה של פרויד שסקרנות מינית אינפנטילית היא הסימן לחקרנות אינטלקטואלית כללית, אך היא הבינה שאלה רעיונות כלליים בלתי מספקים. היא גילתה דרך האינטראקציות עם בנה שהמשמעות של הארה מינית איננה בכך שהיא סיפקה ידע ועובדות לילד, אלא נגעה במשהו הרבה יותר בסיסי: ההארה המינית קידמה את ההתפתחות האינטלקטואלית בכך שהיא הפחיתה את האומניפוטנטיות האינפנטילית, הפחתה החיונית להכוונה כלפי המציאות. נדמה לי שמיותר להכביר מילים הנוגעות לתרומתה העצומה של הבנה זו לעבודה האנליטית עם הפרעות קשות במבוגרים.

קליין בעצם טענה כי ירידת האומניפוטנטיות של אריק קשורה מאוד להתפתחות תחושת המציאות שלו. בכך, היא גישרה בין הרעיון הכללי של פרויד שסקרנות מינית היא הבסיס להתפתחות האינטלקטואלית, לרעיון של פרנצי שיעדה הסופי של התפתחות זו איננה צבירה מקרית של ידע, אלא מעבר נפשי חיוני מאומניפוטנטיות למציאות — מעבר המגיע להבשלה עם רכישת השפה המביאה בהכרח

אותה ולהכתיב לה תפקידים משפילים במשחקהם. קליין, שרצתה לספק לילדים מרחב חופשי מלחצים חינוכיים, לא שיערה את הדרכים הבלתי מרוסנות בהן ישתמשו בחופש זה. למעשה, היא היתה הראשונה להיווכח ולתעד את ההתפרצות הייצרית המשתחררת כאשר ילד במצוקה קיבל רשות לביטוי חופשי. היא הבינה שההתנהגות הפרועה והמשחק המוזר אינם הרסנות אקראית, אלא תקשורת סימבולית לתוכה הם נאבקו לערב את המטפלת. כשעולם הפנטזיה של הילד נפרש בפניה, קליין פירשה פירושים שעליהם ניתן לומר כל דבר מלבד היותם מרגיעים. למעשה, היא צעדה בכיוון מנוגד לאינטואיציה — במקום ההקלה שבעמדה בוגרת ורציונלית, היא בחרה להתייחס לשינאה כלפי ההורים. למשל, כשטרודה (Trude) זרקה איש צעצוע מן העגלה והתעללה בו, קליין מייד פירשה שהיא רוצה להיפטר מן הפנים של אביה. כשרות (Ruth) ציירה כוס מלאה בכדורים קטנים, אחרי שסגרה את תיק אחותה בכדי ששום דבר לא ישפך ממנו, קליין אמרה לה שהכדורים בכוס והמטבעות בארנק אחותה הם ילדים ברחם אמה אותם רות רוצה לנעול פנימה, כדי שלא יהיו לה יותר מדי אחים ואחיות.

פירושים מסוג זה עוררו אי-נוחות בקרב האנליטיקאים של אז, לא רק בשל תוכנם, אלא גם בשל הדרך הישירה ונטולת ההכנה שבה קליין הגישה אותם. למעשה, קליין דיברה אל הילדים כאילו ידעו כבר את כל העובדות אודות המיניות. כאשר פיטר (Peter) חזר על התנגשות בין שתי עגלות צעצוע שוב ושוב, היא פירשה ששתי העגלות מייצגות את אבא ואמא המתנגשים בטן אל בטן כדי לעשות תינוק. הטכניקה הישירה שלה, לה קראה "פירושי עומק", התבססה על פנייה ישירה ללא-מודע, כלומר על דיבור מייד של המשמעות הסימבולית החבויה במשחק. זו פנייה המוותרת על התפיסה והגירסה המודעות של הילד על משמעות משחקו. טכניקה זו נחשבה לבוטה בשל עקיפת השתתפותו המודעת של הילד בתהליך החקירה (אקספלורציה), עקיפה שהיתה בבחינת הסגת גבול לא-קרואה לתוך הלא-מודע שלו. אך כוונותיה של קליין היו שונות — לא להתפרץ לנפשו של הילד, אלא להגיע לבקיעים הפחות נגישים בנפשו על סמך התצפית בשעה האנליטית.

במהלך הפיתוח של טכניקת המשחק הפסיכואנליטית, קליין חשבה שבעוד אשר בפעמים רבות לא ניתן לשנות את נסיבות הסביבה האקטואלית של הילד ואת הוריו, הרי עדיין אפשר להתמודד עם שבירותו הפנימית של הילד על-ידי פנייה לתגובותיו הלא-מודעות ושיחרור החרדות הקשורות בהן. דגש זה על ההיבטים הפנימיים של מצוקת הילד לעומת ההיבטים החיצוניים היווה את אחד ההבדלים המרכזיים בין גישתה של קליין לזו של אנה פרויד. יחד עם זאת, יש לזכור שהבדלים אלה הם סימפטומטיים לאי-ההסכמות הממושכות ביניהן בדבר חיי הנפש המוקדמים — הבדלים שהתפוצצו במחלוקות הגדולות (1943-1945),

להכרה בעולם נפרד. דפוס שאלותיו של אריק הראה מעבר זה בבירור: כשהוא הבין שהתינוק איננו משלוח מאגי של החסידה, אלא צומח מתוך האם, הוא שאל "איך גדלים בכלל"? "איך מתהווה בן אדם"? סוגיית מקור הקיום הוליכה אותו הישר לסוגיית האומניפוטנטיות שלו ושל אחרים. היעדר הוכחה לקיום אלוהים גרם לו להטיל ספק באומניפוטנטיות בכלל, בזו של הוריו ודמויות סמכות בפרט. למשל, הוא תהה אם אמו תאסור עליו ללא סיבה פעילויות מהן הוא נהנה, כמו לשיר לעצמו. קליין קיבלה בברכה את האתגר לאומניפוטנטיות ההורית, שנראה לה צעד חשוב לעבר עצמאות אינטלקטואלית. לתפיסתה, היעדרו של צעד מעין זה יתבטא בעמדה כנועה של הילד להוריו ולסמכות בכלל, ויקבע אותו בתלות אינטלקטואלית לכל חייו.

לקליין חיכתה הפתעה: אומנם האומניפוטנטיות של אריק דעכה, אך יחד איתה דעכה גם שמחת החיים שלו, ובמקום שאלותיו מלאות החיות הוא נעשה אדיש ואפתי. קליין החליטה לעשות עבודה נוספת עם אריק, אך הפעם היא טיפלה בו באופן פסיכואנליטי בשעה קבועה ובמקום קבוע — בחדרו. זו הפאזה השנייה בטיפולו, פאזה שבה, במאמר מאוחר יותר, היא קראה לו בשם פריץ. בפאזה זו קליין חשה כי עבודתה החסירה את חלקה של האם בהולדת ילדים. אריק התנגד, אך הפעם אמו איננה מופתעת. לאחר תקופה, הופיע מפנה חיובי, מפנה הקשור בשימוש הגובר של משחק בקשר ביניהם. המשחק שיחרר את אריק מעכבותיו ואיפשר לו לדבר על מחשבותיו המפחידות ביותר. פנטזיות אדיפיות פרצו לתוך משחקו; משחק אותו קליין ראתה כוופנות של תקשורת סימבולית. היא חקרה את המשחק והפנטזיות של אריק לעומק, אספה את משמעותם הלא-מודעת, מצאה את הנתיב לפנטזיות האדיפיות הפרימיטיביות ביותר. זהו ההקשר מתוכו קליין הגיעה למסקנה על חשיבותה של האם, שאת גופה היא המשיגה כזירה הראשונה לפעילות הנפשית האינטנסיבית ביותר. גוף האם, שהשתקף ממשחקו של אריק היווה מרכז עשיר של פעילות נפשית לא-מודעת, פעילות המצביעה על תפיסתו המוקדמת ביותר את הסביבה האנושית. אלו תפיסות ארכאיות בהן הגוף מאופיין בטוטליות ונחווה כמו הקיום כולו.

העבודה עם אריק לקחה את קליין עמוק לתוך עולם חיי הפנטזיה האינפנטיליים, דבר שהיה בעל משמעות מרחיקת לכת על עבודתה: היא החליטה כי יש להפריד הפרדה חדה בין פסיכואנליזה של ילדים לבין חינוך מוסרי ובעצם לשחרר את הפסיכואנליזה מכל לחץ חינוכי. מבחינה זו, הפרידה מן המודל של הנס הקטן היתה רדיקלית, שכן במקרה בו ישנו פיקוח הורי מסוג כלשהו, לא מן הנמנע שיחלחל לחץ חינוכי ו/או מוסרי לתוך הטכניקה הפסיכואנליטית. קליין חשבה שהילד המטופל זקוק למרחב חשיבה נטול לחצים חינוכיים ומוסריים, ולכן יש להפריד בין שני התפקידים — של ההורה ושל האנליטיקאי.

בחדר הטיפולים של קליין הילדים התעללו בריהוט, דחפו את הספה, ניערו את השטיח, זרקו את הכריות לרצפה והתחבאו מאחורי הריהוט. הם ניסו לתקוף אותה, לקשור

כשאנה פרויד טענה שלא ניתן לקרוא לעבודתה של קליין פסיכואנליזה (6).

מפאת קוצר היריעה, לא אוכל להיכנס למהות ההבדלים בין קליין לאנה פרויד, ובכל זאת אציין שמחלוקת נוספת בין השניים נגעה לפיקפוקה של אנה פרויד ביכולתו של הילד לפתח העברה לאנליטיקאי, כיוון שהוא עדיין לא מספיק אוטונומי מהוריו מכדי שתהיה לו תחושה ברורה שלהם כאנשים נפרדים. קליין חשבה שאנה פרויד טועה. לדעתה, החוויות הראשוניות הארכאיות של הילדות מופנמות ועוברות אינטגרציה לתוך תפיסת המציאות של הילד, כך שהן צובעות את יחסיו למבוגרים בחייו, כולל הוריו. תהליך הפנטזיה יאפשר לילד הקטן ליצור בהדרגה ייצוגים מנטליים פרימיטיביים של ההיבט הטוב וההיבט הרע בקשר עם האם. ייצוגים אלה, או אובייקטים פנימיים, שהוטמעו באני של הילד יקבלו חיים מחדש בקשר האנליטי ויעניקו לאנליטיקאי תכונות אידיאליות או מרושעות, כאילו האנליטיקאי נושא את המאפיינים הארכאיים של סביבתו המוקדמת ביותר של הילד.

היא הביאה את הדוגמה של רות שהגיעה למפגש הראשון אחוזת אימה וסירבה להיכנס לחדר ללא אחותה הגדולה. קליין נאלצה לעשות אנליזה לרות כשאחותה נוכחת בחדר. באחת הפעמים כשהאחות לא יכלה להיות נוכחת, רות היתה אחוזת בעתה, דבר שלא השתנה גם כשקליין ניסתה להרגיעה, לשתפה במשחק ולהיות נחמדה ככל יכולתה. קליין, עם חושיה הקליניים החריפים הבינה שלתגובת החרדה האקוטית של רות אין קשר למה שיכלה ללמוד על המטפלת שלה בזמן היכרותה הקצרה. לדעתה, לרות היתה דעה על האנליטיקאית שלה טרם המפגש הראשון שלהן.

במילים אחרות, היא החזיקה בגירסה סובייקטיבית מי האנליטיקאית שלה, גירסה הנובעת מן ההעברה. קליין הגיעה למסקנה המהפכנית שהדמות הרעה אליה רות הפנתה את החרדה שלה איננה אלא האני העליון האינפנטילי והמחמיר שלה. בכך, היא נפרדה באופן דרסטי מן החשיבה הפרוידיאנית. קליין טענה כי תוקפנות הילד היא הקובעת את סוג האני העליון, טענה הנסמכת על תצפית חוזרת ונשנית כי במשחקו של הילד, ייצוגי העונות ההוריים משקפים את האכזריות הפראית המאפיינת את הפנטזיות האגרסיביות שלו. אלא שכאן קליין נאלצה להתמודד עם כך שהנחה של אני עליון בגיל כה מוקדם התנגשה עם קביעתו של פרויד שאני עליון מתפתח מאוחר יותר (בגיל 4-5) כתוצאה מפיתרון הקונפליקט האדיפלי. כיצד יכלה לדבר על אני עליון בטרם הגיע הילד לאיזשהו סוג של מודעות אדיפלית? קליין חשבה, אומנם, שפרויד צדק לגבי הקשר בין הסיטואציה האדיפלית והיווצרות אני עליון, אך טענה שתהליכים אלה מתחילים מוקדם הרבה יותר מכפי שחשב. קליין, שהציבה את האני העליון בחזית, שוב כבשה טריטוריה חדשה שהיתה בעלת השלכות מהותיות על התפיסה של חיים מנטליים מוקדמים, כיוון שהיא עיצבה את הרעיון של תהליכי חשיבה ארכאיים פרימיטיביים,

המחוללים את התסביך האדיפלי המוקדם, ויוצרים הבנה ילדותית ייחודית של העולם.

קליין, הנסמכת על ניסיונה בקליניקה, התחילה להתייחס לתוקפנות (אגרסיה) פרה-גניטלית, ארכאית וסאדיסטית. זה סוג תוקפנות שהיא תפגוש בלבוש עדין באנליזה של ריצ'רד, שפורסמה במלואה ב-"Narrative of a Child Analysis" (7). קליין טיפלה בריצ'רד בן ה-10 ב-1941 כששהתה במקלט זמני ב-Pilochry, הרחק מן הבליון על לונדון. ריצ'רד היה זקוק לטיפול בשל הימנעות פובית מבית-הספר כי פחד מילדים אחרים.

באנליזה, חרדותיו העמוקות של ריצ'רד התמקדו במלחמה. בחלק מן הפגישות הוא היה מצייר תרשימים של התקדמות כוחותיו של היטלר. הוא היה מציין על המפה התלויה על הקיר אירועי מלחמה אקטואליים, ובמקביל היה נותן לכך ביטוי דמיוני במשחקו. הוא ביצע תמונות עם צי של צעצועים שהביא לפגישות או צייר ממלכה דמיונית. קליין יכלה להתפתות ולהבין חומר זה במונחים אקטואליים של פחד אדוקוטי שהרי היא עצמה ברחה מפצצותיו של היטלר. אך היא הבינה שפחדו של ריצ'רד מהיטלר, דווקא בשל הגיונו, היה הסוואה מושלמת לפתולוגיה שלו — פחד כרוני עמוק מאחרים. קליין קישרה את התנהגותו של היטלר, כפי שזו צוירה בציוריו הממלכה של ריצ'רד, לחרדתו הילדותית הלא-מודעת מתוקפנותו האדיפלית. היא חשבה שריצ'רד נצמד לאמו ונסוג מן העולם כיוון שבפנטזיות הלא-מודעות שלו הוא רצה לשלוט בה כאילו היתה טריטוריה שעליה הוא נלחם נגד אחיו ואביו. תוקפנות זו הושלכה על ילדי בית-הספר שמהם נמנע, וקיבלה צורה מפחידה בדמותו של היטלר המגלם הידרדרות פרה-גניטלית סאדיסטית של חיותו, שריפה, הרעלה והפצצה.

תיאור הטיפול בריצ'רד הדגים את הזיקה יוצאת הדופן בין סאדיזם אינדיבידואלי לבין השלכתו על רקע היסטורי קולקטיבי. כשריצ'רד חיקה את פלישותיו של היטלר בציוריו הממלכה שלו, קליין ראתה בהן ייצוג של התקפותיו הארכאיות על אמו (הממלכה).

במאמרה מ-1945 "התסביך האדיפלי לאור החרדות המוקדמות" (8) קליין טענה שריצ'רד, כמו ריטה, לא הצליחו להתגבר על מצב דיכאוני, ועל כן לא יכלו להתמודד כראוי עם האתגר של תחרות אדיפלית בריאה. היא בחנה שני מקרים אלה והגיעה למסקנה שהסימפטומים שלהם מקורם בתהליכים דיכאוניים לא מעובדים. ריצ'רד, שסבל מפוביה, היפוכונדריה ושכירות רגשית, הובן עכשיו לאור "היותו נתון למצבי רוח דיכאוניים". בשל גורמים חיצוניים ופנימיים, ריצ'רד לא הצליח לבסס אובייקט טוב ואהוב בעולמו הפנימי, ולכן לא התגבר מספיק על החרדה הדיכאונית. לכן, הוא היטלטל בין תקופות של רגשות חיוביים לאובייקט האמהי לבין תקופות של חרדה גדולה כאשר לחצי חיים נורמליים פגעו בתחושת הביטחון והגבירו דיכאון וחרדות היפוכונדריות. בתקופות אלו, ריצ'רד חשש שהוא לא יוכל להגן על האובייקט הפנימי האהוב מפני הנזק שייגרם לו מהתקפותיו — הרס ומוות. זהו מוות שפשרו סוף חייו

ומצומצמת במשחקה. היא התלוננה על הפרעות בשינה ועל סיוטים קשים אודות "אמא שחורה" ו-"Piggle שחורה", שייצגו כנראה היבטים נעדרים, שונאים ושנואים של האם ושל העצמי. האם השחורה חיה בתוך הבטן של הילדה, אך אפשר לדבר איתה בטלפון. גבריאל היתה עסוקה גם ב-"Babacar" שייצג גרסאות שונות של האם הנושאת בתוכה תינוקת שפלשה לקשר בין האם לבינה. ויניקוט פירש לה שה-babacar הוא הפנים של אמה ממנו נולדה אחותה. היא הגיבה בהקלה והשיבה "כן. הפנים השחור". ויניקוט הוסיף כי כשגבריאל היתה בת 21 חודש, היא ואמה נאלצו להתמודד עם הפלישה השעוררייתית של ילדה אחרת הביתה. ויניקוט הסביר שמדובר באירוע אמביוולנטי מכונן שהסתבך עוד יותר בשל אשמת האם שחשה שהלידה הורסת את אשליית האחדות (oneness) שלה עם גבריאל. מאוחר יותר נלמד שאשמת האם קשורה לחוויה הקשה שהיא עצמה התמודדה בילדותה עם לידת אח.

בעיני Piggle לידת האחות היתה טראומתית עוד יותר בשל שמחת האם על בואה של ילדה חדשה לביתם. הזעם והעלבון על כך הופנו לאחות שהיא ברזומנית האחרת אך היא גם חלק מן האם. בעולם החשיבה הפרימיטיבי של גבריאל, שתיחן בלתי מובחנות: אם היא הורגת את אחותה, היא הורגת את אמה וכיון שגבריאל עצמה תלויה באם היא מכלה גם את עצמה. זו מציאות מעוררת אימה המלמדת אותנו כיצד ה-mind של הילד מתמודד עם תמות של חיים, מוות וזהות המתעוררות סביב הבאת חיים חדשים לתוך המשפחה. במפגש השלישי, ויניקוט הבחין ש-Piggle השתחררה מן השליטה של פנטזיה מפחידה כשהיא גילתה יכולת חדשה לשחק. הוא הסביר שהלידה ניסתה לעבד בתוכה אפשרות של קשר חדש עם האם, אך גבריאל לא יכלה לשאת את השינאה שחשה כלפיה. במילים אחרות, Piggle לא היתה מסוגלת לעשות אינטגרציה של רגשות קוטביים והיא ניסתה לפתור את האמביוולנטיות שלה על-ידי רגרסיה זמנית לעמדה (פוזיציה) של תינוקת כשהשחור (blackness) מסמל חוסר נפרדות או מוות.

הטיפול בגבריאל התקדם כשוויניקוט שיחק את תפקיד התינוק שלה וביחד הם חקרו את הצדדים השונים של השחור בתוך גוף האם, כחלק מן התינוקות, כחלק מן ההורים וכחלק מן המטפל. ככל שחמדנותה של גבריאל פחתה, כך פחת השחור והאב קיבל תפקיד אקטיבי בלידתה מחדש – הפעם עם חוויה שהיא נולדה מתוך אהבה, חוויה שצימצמה את הפחד משינאתה. ויניקוט הסביר שחווית היותה מובנת על-ידו איפשרה לגבריאל יכולת להחליף תפקידים כדי להבין את האחר, יכולת המאפשרת משחק מהנה. כאן הוא עשה הבחנה בין משחק לבין ה-enactments הקודמים שלה כאם, אב ואחות שמנעו אפשרות של הנאה. המשחק האמיתי נתן דרוו לפנטזיה ואיפשר תקשורת וחקירה (אקספלורציה) של רוע, הרס, קינאה וחמדנות.

כשגבריאל נעשתה מוטרדת ממות אפשרי של הוריה, היא העבירה את פחדה לוויניקוט ואמרה לו "אני רוצה שתמות". כמה חודשים אחר כך, במפגש התשיעי, גבריאל סיפרה חלום: "חלמתי שהאמא השחורה מתה. היא לא היתה שם" והוסיפה "ישנתי ולא יכולתי לדבר. זה היה רק חלום". עתה גבריאל היתה מסוגלת להתמודד עם אובדן על-ידי זיהוי כמצב פנימי. יכולתה החדשה לשאת אובדן איפשרה לה להביע אמירה משמעותית: "אני אוהבת אותה מאוד...מי ירה באמא? אהבתי את אמא השחורה". ויניקוט פירש רגע זה כחלום המסופר בלבוש של משחק. השחור הפך לשלילה של הלבן שהוא האם המוארת מן העינין הפרה-אמביוולנטי. זהו הישג של גבריאל מבחינת היכולת לשאת אמביוולנטיות. האם השחורה היא האם הטובה שנורתה, האם שאבדה. גבריאל, ברגע זה,

שלו עצמו שלדברי קליין זו "החרדה הבסיסית של האדם המדוכא הנובעת מן הפוזיציה הדיכאונית האינפנטילית".

קליין הבחינה שהתקדמות בטיפול העניקה לריצ'רד את הביטחון שהוא יכול לעסוק בתיקון של האובייקט הפנימי שלו, כלומר, הוא יכול להתמודד טוב יותר עם התוקפנות שלו. החרדה שלו פחתה והוא יכול היה להפנות את תוקפנותו החוצה ובפנטזיה להיכנס למאבק עם אחיו ואביו על בעלות האם. כאשר הוא נשלט על-ידי חרדות פרימיטיביות, הוא נסוג מעימות זה. האימה מן השד הרע גררה אותו לרגרסיה אינפנטילית, כך שבמקום יכולת גוברת לקבל מציאות מעורבת של טוב ורע, הוא מצא נחמה במקלט אנטי-התפתחותי של תלות אינפנטילית בשד שעבר אידיאליזציה. ככל שריצ'רד חש נשלט על-ידי האובייקטים הרעים שלו, כך הוא נסוג מהתפתחות ומן העולם, עד למצב של הימנעות מציאה מן הבית והליכה לבית-ספר.

לסיכום, בעבודתה הטיפולית עם בנה, קליין יצאה מתיאורית הליברו של פרויד וסללה נתיב לתיאורית יחסי האובייקט העובריים של פרנצי, שראה התפתחות כפרידה רגשית מאובייקטים אהובים. התובנות שצמחו מהטיפול באריק ישתרשו בחשיבה של קליין וימשיכו להדהד בכל מושגי המפתח הקלייניאניים. קשה לתאר את התיאוריה והטכניקה הפסיכואנליטית ללא התרומות של קליין: טכניקה קפדנית באנליזה של ילדים, שימוש בצעצועים, טיפול בילדים החל מגיל שנתיים וחצי, ניסוח הפנטזיה הלא-מודעת, הבנת כוחות פנימיים או אובייקטים מיטיבים ורודפניים שמקורם בחוויות דחפיות מספקות או מתסכלות, חשיבות ההשכלה וההפנמה כמנגנונים נפשיים שהתפתחו על סמך בליעה והפרשה בילדות, דגש על כוחות הרסניים ביחסי אובייקט, ההמשגה של הפוזיציות וההגנות שהן מעוררות, התיאוריה של התפתחות היכולת לדאוג לזולת – העמדה הדיכאונית, הקשר בין העמדה הדיכאונית למשחק, עבודה, פוטנטיות והולדה, הבנת הכחשת הדיכאון על-ידי הגנות מאניות, פחדי נקם ופיצול באובייקט לפני השגת אמביוולנטיות, הקינאה הראשונית האורבת ליחיד המתפתח וניסוח הפסיכולוגיה של התינוק מתוך עולמו הפנימי ולא רק מתוך התנאים הסביבתיים.

ה-Piggle של ויניקוט

ב-1962 ויניקוט התבקש לטפל בילדה בשם גבריאל, שהיתה במצוקה גדולה עקב לידת אחותה. גבריאל כונתה על-ידי הוריה בשם החיבה Piggle שהפך לשמו של ספר (9), שבו ויניקוט מתאר טיפול הנפרש על פני 16 מפגשים שהתקיימו בין גיל שנתיים וארבעה חודשים עד גיל חמש וחודשיים של גבריאל.

האם דיווחה על התפתחות תקינה של גבריאל עד גיל 21 חודש או נולדה אחותה סוזן. היא התקשתה לומר מה עובר על פתה מלבד ש"היא לא עצמה". Piggle סיבה שיפנו אליה כאל עצמה, אלא שיחקה תפקיד של אם או תינוקת. היא הפכה אדישה, פגיעה

גילתה מחדש את האם הטובה שאבדה, יחד עם יכולתה היצירתית לערוך רגשות טובים. האם השחורה המפחידה היתה גירסה מפוצלת של האם הטובה המקורית, הפן של האם שאיננה מבינה תינוקות. על אף התקדמות משמעותית בטיפול, גבריאל המשיכה לבקר אצל ויניקוט עוד שנתיים וחצי. היא הפגינה כלפיו ידידות וסקרנות, הזדהתה איתו ועלו תמות אדיפליות אותן המטפל פירש באופן אמפתי. גבריאל הפגינה יכולת לשאת אובדן ולהיכנס לתקשורת אינטימית עם ויניקוט ללא חרדה. היא היתה מאוד ערה לזמן וחקרה מתי יום הולדתו של ויניקוט כי רצתה להביא לו מתנה. ויניקוט הגיב תגובה מפתיעה: "מה עם יום מותי?" (ויניקוט או בן 68, חולה ותשוש ורק מעט שנים לפני מותו). גבריאל אחרי הרהור ענתה: "לא תוכל לפתוח את המתנה כי תזיה מת. זה נורא". היכולת הזו לשאת אובדן, המבטאת יכולת גוברת להכלה של אמביוולנטיות והתפתחות קביעות אובייקט, סימנה את המעבר מחולי לבריאות. מה שהחל כפנטזיה הפך למשחק, התפתח לחלום שאפשר לספר למטפל והגיע ליכולת לשחק לבד בנוכחותו. כך נוצר איזור מעבר בו התרחש הריפוי. גבריאל הזדהתה עתה עם ויניקוט כמרא ובגיל ארבע ושלשה חודשים היא אמרה לו "אני יכולה להיות מתקנת (mender)" וויניקוט ענה לה: "את יכולה להיות מתקנת, לכן את כבר לא צריכה אותי כמתקן. לכן אני מר ויניקוט". יותר מאוחר במפגש הוא ישאל "האם את רוצה להיות מתוקנת או רוצה לבוא בשביל הנאה?" גבריאל ענתה ללא קושי: "בשביל הנאה, כך אוכל לשחק יותר...".

קריאת המפגשים והערות השוליים של ויניקוט, מלמדות על ערכו של המשחק בתהליך הריפוי לא רק מצד המטופל, אלא גם מבחינת היכולת של האנליטיקאי להשתתף בו באופן יצירתי. ויניקוט, בשל יכולת נטולת עכבות לשחק, היה מסוגל להיהפך לחלק מן העולם הפנימי ביותר של Piggie. לעתים הוא היה אובייקט, לעתים היבט דחוי של גבריאל עצמה. הוא היה מסוגל להכיל את השלכותיה בהבנה ובקבלה, מה שאיפשר להבמילותיו של ויניקוט — "היא התקרמה לשלב של לשחק את מצבה לעומת להיות בתוכו", חשיבות המשחק בלטה בבירור בתיאור המקרה של Piggie, והתחושה שמאחורי הקיבעון של מבנה אופי פתולוגי טמונה אי היכולת לשחק.

לסקרוב, אני מבקש להציג מספר נקודות בתיאוריה של ויניקוט אותן אציב מול נקודות המבט של פרויד וקליין בתקווה שהשוואה זו תבליט את השינויים הפרדיגמטיים ששלושת ענקים אלה חוללו בפסיכואנליזה.

אין זו משימה קלה לתאר את התפתחות התיאוריה של ויניקוט שאהב פרדוקסים. הניסיון לסקור סיסטמטית את עבודתו יתקל בפרדוקס שחשיבה סיסטמטית היא חשיבה בלתי ויניקוטיאנית. מריון מילנר (10) מצטטת את ויניקוט שאמר בהרצאה לסטודנטים: "מה שתקבלו ממני, תצטרכו לדלות מן הכאוס".

משחק הגומלין בין מציאות פנימית לחיצונית היה הנושא שהעסיק את ויניקוט כל חייו. הוא לא יכול היה לחשוב על חיים נפשיים של תינוק או ילד אלא ביחס לאמו. לכולנו מוכרת אמרתו האלמותית "אין דבר כזה תינוק". במובן מסוים, כל התיאוריה הוויניקוטיאנית היא תיאוריה של הקשר תינוק/הורה (11). ויניקוט חשב שפרויד היה, אומנם, ער לחיוניות הטיפול האמהי הראשוני, אך לא הבין לעומק את

ההשלכות (אימפליקציות) שלו. בעיניו, קליין, גם אם טענה אחרת, שילמה רק מס שפתיים בעניין הסביבה האמהית. ויניקוט לא קיבל את הדגש של פרויד וקליין על העולם הפנימי, כאילו תפקיד האובייקט החיצוני זניח. הוא חלק על עמדתם — עמדת הפסיכואנליזה הקלאסית — שהאירועים בין הסובייקט לאובייקט מעוגנים רק בנפשו של הסובייקט. לעומתם, הוא ראה בפסיכואנליזה פסיכולוגיה של שני אנשים, גם אם לא היה ער עד כמה תפיסתו התרחקה מזו של פרויד. הוא התנגד לשימוש הנרחב והבלעדי של אובייקט פנימי על חשבון הסביבה, כמו אצל קליין. עם זאת, אל לנו לטעות — מטרתו לא היתה חקירת תפקיד האובייקט החיצוני כשלעצמו. הוא רצה לבחון כיצד הפעילות הנפשית המועברת על-ידי הסביבה (למשל מצב רוחה של האם, הפתולוגיה שלה) משפיעה ומעצבת את נפשו של הילד. חקירה זו הובילה אותו להתייחס לתוצאה השכיחה של ארגון עצמי כוזב (12), הבא לתמוך באם תוך הקרבת העצמי האוטנטי. כאמור, פרויד וקליין התעניינו בעיקר באובייקט הפנימי, אנה פרויד — באובייקט החיצוני, וויניקוט, שבחן את חלקה של הסביבה בבניית הנפש, יצר קטגוריה שלישית של אובייקט — האובייקט המעברי (13). ויניקוט לא התכחש לתיאורית הדחף של פרויד או לחשיבותו של הסתמי (איד). יחד עם זאת, לדעתו, הדחפים אינם יכולים להשפיע על התפתחות העצמי אלא לאחר פיתרון בעיות דחופות יותר מבחינת הבריאות הנפשית: בניית העצמי, התמודדות עם המציאות החיצונית, אינטגרציה, השגת אוטונומיה ואינדיבידואציה. בעוד שאצל פרויד בהתחלה "הכול סתמי (איד)", ויניקוט טען שכדי שהדחפים יקבלו מודעות לקיומם נחוצה סטרקטורה מינימלית של האני. שלא כמו אצל קליין, האובייקט איננו קיים מהתחלה, אלא ישנו אובייקט סובייקטיבי הנברא מתוך האומניפוטנטיות, אחר כך נוצר אובייקט הנתפס אובייקטיבית בעקבות התחלה של נפרדות בין האם לתינוק.

ויניקוט לא קיבל את התזה של פרויד שהמיניות האינפנטילית משחקת את התפקיד החשוב ביותר, מה גם שהוא האמין שבשלב המוקדם ביותר, כשהעצמי והאובייקט בלתי מובחנים, הדחף איננו בולט. בקריאה של כתביו נתקלים רק מעט בקונפליקט המיני ובארוטי, וקשה להימנע מן הרושם שהוא נותר עמום בסוגייה זו. לא כך לגבי התוקפנות, שם עמדתו היתה נחרצת. הוא דחה בתוקף את מושג דחף המוות בגירסתו הפרוידיאנית והקלייניאנית. הוא שלל גם את הגזרות הקלייניאניות של קינאה, חמדנות, עמדה סכיזו-פרנואידית והסתייג מן השימוש המופרז במושג הזדהות-השלכתית.

בעיניו, התוקפנות היא בעלת פונקציה חשובה בקידום האינדיבידואציה. למעשה, ויניקוט דיבר על הרסנות, שבינה לבין התוקפנות הפרוידיאנית ו/או הקלייניאנית יש מעט מן

"פסיכותרפיה עניינה שני בני אדם המשחקים יחד. מכאן נובע, שבמקום שמשחק אינו אפשרי, עבודתו של המטפל מכוונת להביא את המטופל ממצב של אי-יכולת לשחק אל מצב של יכולת לשחק" (14, עמ' 44).

דיון

במאמר זה ניסיתי לעקוב אחר השינויים התיאורטיים והשלכותיהם על הטכניקה הפסיכואנליטית אצל פרויד, קליין וויניקוט, בעקבות עבודתם במקרים הקלאסיים בפסיכואנליזה של הילד. עתה אני מבקש לחזור ולהדגיש כמה נקודות חשובות, לדעתי, שאין לראות בהן דיון כולל וממצה, המייחדות ומבדילות בין שלושה תיאורטיקנים אלה. כשאנו מסתכלים על התפתחות הטיפול של הנס הקטן, הוא התחיל מן הפחד להינשך על-ידי סוס, עבר בפיתאומיות לתוכן של הפרשות ומשם ללידת האחות ותיבת החסידה. כאן עלו הפנטזיות של הנס לאחותו טרם לידתה ולחיהם יחד בתיבת החסידה. מפתיע שפרויד ראה בפנטזיות הללו חומר טריוויאלי שאותו הוא פטר כנקמתו של הנס באביו על השקרים שהוא סיפר לו על החסידה. פרויד התעלם, לא מכך שתיבת החסידה מייצגת פנטזיה על רחם האם, אלא מכך שהיא היוותה בעיה עבור הנס: בעיה של חיים טרום התעברות, כלומר לקושי של הנס עם ההכרה המכאיבה שהיה זמן לפני שהוא עצמו היה קיים. ילדים נוטים, כמובן, להכחיש זאת לטובת הפנטזיה שהם היו קיימים תמיד בתוך רחם אָמם. היבט זה של התעניינותו של הנס בפנים של עצמו ובפנים של אָמו לא עורר את סקרנותו של פרויד.

לעומתו קליין, כנראה מתוך ניסיונה בהקשבה לילדים קטנים, טענה לקיומו של דחף אפיסטומופילי – דחף של רעב לידע ולהבנה המופנה בראש ובראשונה לאָם, לגופה ובייחוד לפנים גופה. זהו בדיוק ההיבט בפנטזיה של הנס שפרויד לא היה מסוגל לראות כמשמעותי, ולכן הטיפול הסתיים לפני שהנס יכול היה לחקור תחום זה של חייו הנפשיים עם אביו. הטיפול הסתיים כי נראה שהנס החלים מן הסימפטומטולוגיה שלו, דבר, שאחרי הכול, היה המטרה הטיפולית. לכן, כשאנו מתבוננים במשמעות המקרה של הנס הקטן להתפתחות הפסיכואנליזה של הילד, מייד נבחין בהבדל בין העבודה עם הנס הקטן לעבודתה של קליין שהחלה בשנות ה-20 של המאה העשרים. העבודה עם הנס הקטן היתה בעיקרה עבודת שחזור (רקונסטרוקטיבית) ומכוונת להבין את הפתולוגיה, ולכן נטתה להסתכל אחורה לחייו של הילד. לעומת זאת, עבודתה של קליין היתה התפתחותית מראשיתה, ונטתה להסתכל קדימה על הגורמים המעורבים בהתפתחות הילד (15).

נראה כי פרויד התקשה להרשות לעצמו לנוע למודל של מרחבים ממשיים וקונקרטיים, שלפניו פנים ה-mind הוא מקום שבו דברים מורגשים כמתרחשים באמת ולא רק מדומיינים. במילים אחרות, מדובר במקום בו אירועים

המשותף, אם בכלל. הוא פירש את ההרסנות רק מן ההיבט החיובי שלה וראה בה חוויה הכרחית לקידום תהליך ההיפרדות (ספרציה) ו"יצירת המציאות". לדעתי, ויניקוט לא יכול היה לשאת בתוך עצמו ובמטופליו את החלקים ההרסניים השלייליים – ראו מקרה ניפוץ הכד על-ידי מרגרט ליטל.

ניגודה של ההרסנות – היצירתיות היתה הנושא בו ויניקוט עסק בספרו "משחק ומציאות" (14), המביא את יצירתיותו לשיא. כאן הוא ניסה לפתח את רעיונותיו על המשחק. משחק הוא דבר רציני, שדרכו ניתן ללמוד לחוות ולשלוט על מציאות מכאיבה. הוא איננו טריוויאלי, אלא חותר לעומקים נפשיים המצויים בתפר בין המציאות התוך-נפשית האישית לחוויה של שליטה על אובייקטים אקטואליים. המשחק, שמהותו טמונה בחופש שלו, עומד בזכות עצמו ומקבל את משמעותו מן התפקיד (פונקציה) שלו. אצל קליין הוא הצטמצם לפנטזיה העומדת מאחוריו, בעוד שאצל ויניקוט, משחק ויצירתיות שלובים זה בזה. היצירתיות יכולה להוליך לניגודה – ההרסנות. ויניקוט צידד בזכות מתן חופש מקסימלי להרסנות המטופל, כדי שיוכל למקם את האנליטיקאי מחוץ לשליטתו האומניפוטנטית. בהקשר זה, הוא ניסח עוד אחד מן הפרדוקסים המפורסמים שלו: יצירתיות ומשחק מחייבים חופש, אך חופש יכול להתקיים אך ורק בתוך גבולות. לכן, לדעתו, גבולות הזמן והמרחב של ה-setting האנליטי מאפשרים יצירתיות, יצירתיות הדורשת ביטול מסוים של המשאלה האומניפוטנטית לשלוט באובייקט, ביטול המתאפשר בתוך חוויה של סביבה אָמהית טובה-דידה. ויניקוט חשב שהיכולת לשחק, קרי, היכולת לספונטניות, נקבעת על-ידי חוויות שהתרחשו בראשית החיים.

תיאורית המשחק של ויניקוט ניתנת ליישום בפירוש חלומות: החלום, אף שהוא תוצר של המטופל, הוא אובייקט משותף של המטפל והמטופל. המטופל מציג את חלומו, האנליטיקאי מתמקד במרכיב מסוים בשל תגובתו והאסוציאציות האפקטיביות שלו אליו. המטופל מייצר אסוציאציות נוספות המעוררות תגובה אצל האנליטיקאי וכו'. זו וריאציה של משחק השירבוט (squiggle) שגם הוא מוביל ליצירה של משהו חדש (new construction) בעולם הפנימי בו השתתפו המטפל והמטופל (שימו לב לקונוטציות האינטרוסובייקטיביות).

השקפתו של ויניקוט לגבי יעדי האנליזה לא היתה שונה במהותה מזו של פרויד, קרי – האנליזה מנסה להרחיב את תחום האני על חשבון הסתמי (איד). ההבדלים נעוצים באמצעים להשיג יעד זה. במקום או בנוסף להפיכת לא-מודע למודע, ויניקוט יספק ב-setting האנליטי סביבה מקלה שתאפשר למטופל צמיחה של הפוטנציאל היצירתי שלו, ובכך תינתן הזדמנות שנייה לפיתרון (רוולוציה) של עיכובים התפתחותיים. בהקשר זה תפקידו של המשחק מכריע כפי שוויניקוט כתב:

מחדש בהעברה את האינטראקציות המוקדמות ביותר שבין אָם לילד. הוא האמין שההעברה יכולה לחולל רגרסיה פשוטה כמשמעה ליחס אָם/ילד המוקדם ביותר, על אף שאין זה סביר לצפות שההעברה תוביל את המטופל חזרה לראשית חייו.

לויניקוט, שחשב כי מאחורי הקיבעון של מבנה אופי פתולוגי מסתתרת אי-יכולת לשחק, היתה אמונה בלתי מעורערת בערכו של המשחק לתהליך הריפוי. המשחק לא נותר תחום רק לטיפול בילדים, אלא יושם גם למטופלים מבוגרים כשהאנליטיקאי עצמו משחק ויוצר עבור המטופל שדה המאפשר משחק יצירתי ורגיעה. היכולת לשחק, מושג שקול כמעט ליצירתיות, מלמדת על יכולת לספונטניות ומאפשרת ללמוד לחוות ולשלוט במציאות מכאיבה. בהקשר זה, להבדיל מקליין, ויניקוט נמנע מפירושי עומק, כדי לא להתערב במאמצים היצירתיים של המטופל להגיע לפרשנות משל עצמו. לדעתו, מטפל אמפתי מדי או חכם מדי, היודע תמיד מה האחר חושב, דוחף למצב רגרסיבי של התמוזגות ומסרס את המטופל.

ס פ ר ו ת :

1. Freud S., Analysis of a phobia in a 5 year-old boy. S.E., X: 3-149, 1909.
2. Freud S., Three Essays on the Theory of Sexuality. S.E., VII: 122-246, 1905.
3. Chasseguet-Smirgel J., Sexuality and mind: The role of the father and the mother in the psyche. New York, New York Univ. Press, 1986.
4. McDougall J., Identifications, neoneeds and neosexualities. Int. J. Psycho-Anal., 67: 19-30, 1986.
5. Klein M., The development of a child. Int. J. Psycho-Anal., 4: 419-474, 1923.
6. King P., Steiner R. (Eds.), The Freud-Klein controversies 1941-1945. New Library Psycho-Anal., 11: 1-942, 1991.
7. Klein M., Narrative of a child analysis: The conduct of the psycho-analysis of children as seen in the treatment of a ten year old boy. Int. Psycho-Analyt. Library, 1-536, 1961.
8. Klein M., The Oedipus complex in the light of early anxieties. Int. J. Psycho-Anal., 26: 11-33, 1945.
9. Winnicott D.W., The Piggle. New York, Penguin Books, 1977.
10. Milner M., D.W. Winnicott and the two-way journey. In: S. Grolnick, L. Barkin, W. Muensterberger (Eds.), Between reality and fantasy. New York, Aronson, 1978.
11. Winnicott D.W., The theory of the parent-infant relationship. In: The maturational processes and the facilitating environment. pp 37-55. London, Hogarth Press, 1960.
12. Winnicott D.W., Ego distortion in terms of true and false self. In: The maturational processes and the facilitating environment. pp 37-55. London, Hogarth Press, 1960.
13. Winnicott D.W., Transitional objects and transitional phenomena. In: Playing and reality. pp 1-30. New York, Penguin Books, 1971.

מתרחשים זה אחר זה, מקום בו אובייקטים מותקפים, ניזוקים ויוצרים שינויים פסיכופתולוגיים שיצטרכו לעבור תיקון הכרוך בכאב, כדי שתהליך של החלמה יצא לדרך. זהו המקום התיאורטי בו נותר פרויד עד סוף חייו. לעומתו, קליין, שלמדה עם קרל אברהם והחלה לעבוד עם ילדים ב-1920, הקשיבה לילדים המדברים באופן קונקרטי מאוד על מרחבים, ובמיוחד על מרחב מאוד ייחודי בתוך גופם ובתוך הגוף של אָמם. עדויות מסוג זה (תיבת החסידה בה שהתה אחותו של הנס הקטן, העגלה הקורסת שסימלה את האָם) היו, אומנם, זמינות לפרויד שראה אותן בריור, אך הוא לא התעניין בהן, הסיט אותן הצידה וייחס להן משמעות של הגיון פשוט (הנס עובד על אביו, נוקם בו). קליין, לא רק שלא הסיטה הצידה עדויות מסוג זה, אלא חקרה את שאלת המרחבים — מרחבים בתוך העצמי, מרחבים בתוך האובייקט — בהם מתחוללים אירועים קונקרטיים עם תוצאות ממשיות שניתן לבחון כחלק מתהליך ההעברה. היה זה מפנה תיאורטי מכריע, שכן חָקַר תהליכי הפנטזיה הקשורים למרחבים אלה הוא שהצמיח את המושגים של תסביך אדיפלי פרה-גניטלי, יחסי אובייקט פנימיים, יחסי אובייקט חלקיים ועוד (16).

בעוד התשוקה וויסותה אצל פרויד, האהבה, השינאה והתיקון אצל קליין, היו הצירים החשובים ביותר בהתפתחות הנפשית — הרי ויניקוט יצר מרכז כובד אחר של ההווה האנושית, והוא החוויה של 'להרגיש חי' (being alive) — דבר שהיה בעל השלכות מרחיקות לכת על התיאוריה והטכניקה הפסיכואנליטיות. במאמרו מ-1945 'התפתחות רגשית פרימיטיבית' (17), הוא הציג לראשונה את הרעיון שהציר המארגן המרכזי של ההתפתחות הפסיכולוגית מראשיתה הוא החוויה של 'להרגיש חי' ואת התוצאות של הקטיעות ברציפות ההווה.

להרגיש חי, על פי ויניקוט, ממוקם בקשר אָם/ילד החיים חוויה ביחד (live an experience together), כלומר, אָם וילד יוצרים קשר רק כשכל אחד מהם עושה משהו לחוויה של האחר. היחד הוויניקוטיאני טומן בחובו את הפרדוקס שלחיות יחד חוויה משמש כהפרדה בין האָם לתינוק ומביא ליחסים של האחד עם השני כישויות נפרדות.

אין זה סוד שוויניקוט, גם אָם לא תמיד ציין זאת במפורש, הקביל את העבודה האנליטית לקשר אָם/תינוק. גם אָם הקבלה זו היוותה כלי עוצמתי מבחינת ההבנה של הפעולה התרפויטית בפסיכואנליזה ובפסיכותרפיה, לטעמי, הוא לקח הקבלה זו צעד אחד רחוק מדי, צעד ששורשיו מצויים בהמשגתו את מושג הרגרסיה. הרגרסיה הוויניקוטיאנית היא רגרסיה לתלות, ולדעתו ה-*setting* של האנליזה משחזר את הטכניקות המוקדמות ביותר של אָמהות. הוא מזמין רגרסיה בשל מהימנותו (18, עמ' 286). בציטוט זה, ויניקוט לא רק הבהיר את האנלוגיה של הסיטואציה האנליטית לקשר אָם/תינוק, אלא הציע היפוך של תהליך התפתחותי, כאילו הסיטואציה האנליטית מסוגלת לייצר

- 14. Winnicott D.W., Playing, a theoretical statement. In: Playing and reality. New York, Penguin Books, 1971.
- 15. Meltzer D., The case history of little Hans (The infantile neurosis). In: The Kleinian development. pp 46-53. London, Karnac Books, 1998.
- 16. Meltzer D., Adhesive identification. Cont. Psychoanal., 11: 289-310, 1975.
- 17. Winnicott D.W. (1945). Primitive emotional development. In: Through Paediatrics to Psychoanalysis. pp 145-156. New York, Basic Books, 1958.
- 18. Winnicott D.W. (1954). Metapsychological and clinical aspects of regression within the psychoanalytical set-up. In: Through paediatrics to psychoanalysis. pp 278-294. New York, Basic Books, 1958.

Tel Aviv Institute for Contemporary Psychoanalysis • מכון תל אביב לפסיכואנליזה בת-זמנו

הרשמה להכשרה בפסיכואנליזה - עד 1.4.09

בטלפון: 03-5602198 בפקס: 03-5602198 במייל: info@taicp.org.il

המרכז להכשרה במיומנויות גוף ונפש מציג: תכנית הכשרה בהנחיית קבוצות גוף נפש (קבוצות CMBM)

ניהול אקדמי: ד"ר נפתלי הברשטאט ניהול קליני: ד"ר רונדה אדסקי
ייעוץ אקדמי: ד"ר ג'י.מס. ס. גורדון, אמי שינל LCSW

רקע:

העולם הטיפולי עומד היום בפני האתגר שמציבות בפניו גישות שונות, אינדיבידואליות וקבוצתיות, העוסקות בשילובם של תהליכים גופניים, נפשיים ורוחניים בעבודה הטיפולית. תכנית ההכשרה בהנחיית קבוצות גוף נפש (קבוצות CMBM) מציעה לתלמידיה מודל אינטגרטיבי המשלב בין תפיסות תיאורטיות ממזרח ומערב, בסביבה לימודית ייחודית המאפשרת הכרות תיאורטית, המשגתית וחוויתית עם המודל – כלומדים, כמשתתפים ומנחים.

התכנית היא פרי פיתוח של ד"ר ג'י.מס. ס. גורדון, מייסודו של המרכז לרפואת גוף ונפש וושינגטון D.C. (CMBM). מודל קבוצות גוף נפש מבוסס מחקרית, בן שני עשורים ובמסגרתו הוכשרו מאות רבות של אנשי רפואה ומטפלים ברחבי ארה"ב והעולם, כולל בישראל.

תפיסת המודל נסמכת על יכולות הריפוי העצמי ומדגישה את חשיבותה של ההתבוננות הפנימית ככלי מחולל ריפוי והחלמה. על פי מחקרי הערכה מצטיירת תמונה בהירה של שיטה המסייעת בהשבת האיזון במצבי דחק ממושכים ובהתמודדות עם תגובות פוסט טראומתיות. המודל הקבוצתי ייחודי בכך שהוא מאגד בתוכו עבודה באמצעות מיומנויות גוף ונפש. הוא מזמן למשתתף מפגש חדש עם העצמי, בדגש על תהליכים רבי עצמה שבה היחיד משתקף ומשקף, לומד על עצמו ועל האחרים. מקנה למשתתף כלים המעודדים מודעות עצמית, ביטוי עצמי-mindfulness, המסייעים בהשגת איזון ובפיתוח החוסן האישי.

צוות המנחים של המרכז להכשרה במיומנויות גוף ונפש מייצג מגוון מקצועות של מדעי הרפואה וההתנהגות, בעלי ניסיון רב בתיאוריה ופרקטיקה. כולם הוכשרו על-יד המרכז האמריקאי שהסמיך את המרכז הישראלי (ע"ר: 1-045605-58) בהוראת המודל.

אוכלוסיית היעד:

רופאים, פסיכולוגים, פסיכותרפיסטים, עובדים סוציאליים ומטפלים בהבעה, המעוניינים להרחיב ידע תיאורטי וכישורי טיפול קבוצתי בעבודתם.

מטרת התכנית:

הקניית בסיס תיאורטי של המודל, וכישורי הנחייה תוך כדי לימוד והתנסות אישית בקבוצה הקטנה – כתלמיד, כמשתתף וכמנחה.

מבנה התכנית:

1. "הטיפול באחר מתחיל בי"
 - לימודים תיאורטיים: על המודל האינטרגטיבי, המודל ככלי לריפוי עצמי, מיומנויות גוף נפש המאוגדות במודל, מושגים הקשורים לתפיסת הקבוצה וללא מודע הקבוצתי.
 - למידה והתנסות חוויתית במיומנויות גוף ונפש: במסגרת הקבוצה הקטנה ובקבוצה הגדולה, בהתאם לטושה הנלמד.
2. משתתף למנחה
 - לימודים תיאורטיים: מסע המנחה, תפקידו של המנחה, תהליכים מקבילים (תלמיד-משתתף-מנחה), הצפה רגשית ומצבים מאתגרים.
 - הנחיית עמיתים - תרגול ע"י הנחיית תלמידים את עצמם במסגרת הקבוצה הקטנה.
 - הכנה לבניית קבוצה.
3. הסמכה והתמחות
 - הנחיית 2 קבוצות קטנות באופן עצמאי (פרקטיקום).
 - הדרכה בקבוצות קטנות על הנחיית קבוצה.
 - ניתוח תהליך קבוצתי של אחת משתי הקבוצות הקטנות.
 - הכנת עבודה תיאורטית על אחת מהמיומנויות המאוגדות במודל.

לפרטים והרשמה:

החלה ההרשמה לשלב הבסיס של תכנית ההכשרה - "הטיפול באחר מתחיל בי".
התכנית תיערך בתחילת יולי 2009.
מספר המקומות מוגבל ומומלץ להירשם בהקדם האפשרי.
לקבלת טפסי הרשמה ולמידע נוסף יש לפנות לאורית:
טלפון: 054-6962578, פקס: 03-6177176
orit@mindbodygroups.org • www.mindbodygroups.org